

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

«Ελλάδα και Υποσαχάρια Αφρική: Από την Απουσία στη Δυναμική Σχέση;»

Αστέρης Χουλιάρας, Καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Περίληψη

Το άρθρο εξετάζει την περιορισμένη αλλά μεταβαλλόμενη σχέση της Ελλάδας με την Υποσαχάρια Αφρική. Παρουσιάζει τις εξελίξεις στην ήπειρο από την αρχική αισιοδοξία των αρχών του 21ου αιώνα μέχρι τις πρόσφατες προκλήσεις, ενώ τονίζει την απουσία ουσιαστικής ελληνικής παρουσίας – διπλωματικής, εμπορικής και εκπαιδευτικής. Περιγράφει ωστόσο νέες πρωτοβουλίες, ιδίως από το 2017 και μετά, με διπλωματικές αποστολές, την ενεργοποίηση φορέων της κοινωνίας πολιτών και πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, και τις ευκαιρίες που παρουσιάζει η ευρύτερη ευρωπαϊκή στρατηγική «Παγκόσμια Πύλη». Τονίζει τις δυνατότητες που υπάρχουν, αν η Ελλάδα επικεντρώσει τις προσπάθειές της σε λίγες χώρες με καλύτερο συντονισμό δημόσιων και ιδιωτικών δράσεων και ενίσχυση της εκπαιδευτικής και αναπτυξιακής συνεργασίας, με στόχο μια πιο ουσιαστική και αμοιβαία επωφελή σχέση.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Στην αυγή του 21ου αιώνα, επικρατούσε ευφορία σχετικά με τις προοπτικές της Αφρικής. Μέχρι το 2000, έξι από τις δέκα χώρες με τους υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης παγκοσμίως ήταν αφρικανικές. Εκείνη την περίοδο, η ήπειρος γνώριζε πρωτοφανή -από την εποχή της ανεξαρτησίας- επίπεδα ειρήνης, με όλο και περισσότερους Αφρικανούς ηγέτες να εκλέγονται μέσω, κατά κύριο λόγο, ελεύθερων και δίκαιων εκλογών. Το παγκόσμιο ενδιαφέρον για τις αφρικανικές υποθέσεις αυξήθηκε σημαντικά, με πιο χαρακτηριστική την ανάδειξη της Κίνας ως βασικού εμπορικού εταίρου, χορηγού βοήθειας και επενδυτή στην ήπειρο.

Ωστόσο, αυτή η αισιοδοξία έκτοτε εξανεμίστηκε. Το μεγαλύτερο μέρος της αφρικανικής ανάπτυξης ήταν συνδεδεμένο με την άνοδο των διεθνών τιμών του πετρελαίου, των μετάλλων και άλλων πρώτων υλών. Συνεπώς, όταν οι τιμές αυτές κατέρρευσαν, οι αφρικανικές εξαγωγές υπέστησαν μεγάλο πλήγμα. Αν και ορισμένες χώρες χωρίς φυσικούς πόρους επωφελήθηκαν προσωρινά, τα οφέλη τους αποδείχθηκαν βραχύβια. Η έλευση της πανδημίας επιδείνωσε τα υπάρχοντα προβλήματα, ενώ επιπλέον προστέθηκαν εμφύλιοι πόλεμοι στο Κέρας της Αφρικής και ισλαμικές εξεγέρσεις στο δυτικό Σαχέλ. Οι ανατολικές επαρχίες της Λαϊκής Δημοκρατίας του Κονγκό παρέμειναν βυθισμένες σε σχεδόν μόνιμη κρίση. Συνολικά, αυτές οι εξελίξεις εκτόπισαν πάνω από 20 εκατομμύρια ανθρώπους. Παρότι κάποιες χώρες όπως η Κένυα, η Γκάνα και η Ακτή Ελεφαντοστού επέδειξαν σχετική ανθεκτικότητα και διατήρησαν εντυπωσιακούς ρυθμούς ανάπτυξης για μεγάλα χρονικά διαστήματα, το συνολικό τοπίο έχει μεταβληθεί αισθητά. Πολλαπλά πραξικοπήματα – ιδίως στο Σαχέλ –, υποχώρηση της δημοκρατίας και εντεινόμενες συγκρούσεις που πλέον απειλούν με αποσταθεροποίηση ολόκληρες περιοχές, έχουν πλήξει σοβαρά τις προοπτικές της Αφρικής.

Σε πιο μακροχρόνιο επίπεδο η Αφρική έχει μείνει οικονομικά πίσω – ιδιαίτερα σε σχέση με την Ανατολική Ασία. Το 1960 το μέσο εισόδημα των Αφρικανών ήταν το μισό του παγκόσμιου μέσου όρου. Το 2000 ήταν το ένα τρίτο και σήμερα είναι το ένα τέταρτο. Παρά την τεράστια πρόοδο σε κοινωνικούς δείκτες όπως η παιδική θνησιμότητα και το προσδόκιμο ζωής, πολλές Αφρικανικές χώρες ξοδεύουν σήμερα περισσότερα για την αποπληρωμή

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

δανείων απ' ό,τι για την εκπαίδευση ή την υγεία. Και η Παγκόσμια Τράπεζα έχει εκτιμήσει ότι για να εξαλειφθεί η απόλυτη φτώχεια στις Αφρικανικές χώρες θα χρειαστεί περισσότερο από ένας αιώνας.

Παρόλα αυτά, οι γενικεύσεις δεν βοηθούν. Δίπλα στις οικονομικές αποτυχίες υπάρχουν και σημαντικές επιτυχίες(π.χ. το Μπουρούντι σε αντίθεση με τη Ρουάντα). Δίπλα στις εμφύλιες συγκρούσεις(π.χ. Μαλί) και στις αποτυχημένες χώρες(π.χ. Νιγηρία) υπάρχει η ειρηνική Ακτή Ελεφαντοστού και η δυναμική Γκάνα. Η Αφρική είναι πιο ποικιλόμορφη ακόμη από την Ευρώπη. Όπως προτείνει και ο τίτλος ενός πρόσφατου βιβλίου: «Η Αφρική δεν είναι μια χώρα»(Africa is Not a Country).

Η Ελλάδα και η Αφρική: Αφετηρίες και Δομικά Ελλείμματα

Παρά τη γεωγραφική εγγύτητα, οι πολιτικές και οικονομικές σχέσεις της Ελλάδας με την Υποσαχάρια Αφρική παραμένουν εδώ και δεκαετίες πολύ περιορισμένες, αποσπασματικές και σχεδόν αόρατες στη δημόσια συζήτηση. Εντούτοις, τα τελευταία χρόνια διαμορφώνεται σταδιακά ένα νέο τοπίο, όπου η Ελλάδα αρχίζει να αναγνωρίζει την στρατηγική σημασία της Αφρικής και να επιδιώκει βαθύτερη και πιο συστηματική συνεργασία με χώρες της περιοχής. Η πορεία αυτή δεν είναι γραμμική ούτε εύκολη, αλλά είναι πλέον ορατή και, σε μερικές περιπτώσεις, υποσχόμενη.

Η Ελλάδα στερείται αποικιοκρατικού παρελθόντος -γεγονός που μπορεί να λειτουργήσει διττά. Από τη μία, δεν φέρει το βάρος του ιστορικού αποικιακού τραύματος, κάτι που μπορεί να ενισχύσει ειλικρινείς πολιτικές και οικονομικές σχέσεις. Από την άλλη, όμως, δεν διαθέτει τους δρώντες, τα δίκτυα και τους δεσμούς που χαρακτηρίζουν πρώην αποικιακές δυνάμεις, όπως η Γαλλία ή η Πορτογαλία, οι οποίες διατηρούν ισχυρές οικονομικές και πολιτισμικές σχέσεις με τις πρώην αφρικανικές κτήσεις τους.

Η απουσία αυτή αντανακλάται στην ελληνική εξωτερική πολιτική. Η Ελλάδα διαθέτει μόλις 7 πρεσβείες στις 49 χώρες της Υποσαχαρίας Αφρικής(2023), δηλαδή σε έναν

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

πληθυσμό 1, 2 δισεκατομμυρίων ανθρώπων, σε αντίθεση για παράδειγμα με τις 44 της Τουρκίας. Μάλιστα μόνο η πρεσβεία στη Νότια Αφρική διαθέτει εμπορικό ακόλουθο, ενώ οι υπόλοιπες είναι υποστελεχωμένες. Επίσης είναι σπάνιες οι επίσημες διπλωματικές αποστολές(ουδείς έλληνας πρωθυπουργός έχει πραγματοποιήσει επίσκεψη σε χώρα της Υποσαχάριας Αφρικής τα τελευταία 30 χρόνια). Ακόμη υπάρχει μεγάλη έλλειψη ειδικών για την Αφρική στα υπουργεία και σε άλλους δημόσιους φορείς. Το εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας με την Αφρική είναι πολύ περιορισμένο (μόλις 0,3% των ελληνικών εξαγωγών) και οι επενδύσεις ελάχιστες (με μεγαλύτερη εξαίρεση τον Όμιλο Μυτιληναίου στη Γκάνα). Τέλος ο προϋπολογισμός αναπτυξιακής βοήθειας της Ελλάδας είναι μηδαμινός. Παράλληλα, το εκπαιδευτικό σύστημα και τα ΜΜΕ σπανίως ασχολούνται με την Αφρική, ενισχύοντας έναν ευρωκεντρικό ορίζοντα γνώσης.

Δυνάμεις της Κοινωνίας και Ακαδημαϊκές Προτοβουλίες

Μέσα σε αυτό το κενό, υπάρχουν πιο ενεργοί δρώντες στην Εκκλησία και τη διασπορά. Το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας διατηρεί επισκοπές σε 12 αφρικανικές χώρες, με εκτιμώμενο ποίμνιο 1,2 εκατομμύρια πιστών. Ακόμη, οργανισμοί όπως το δραστήριο Ελληνοαφρικανικό Επιμελητήριο, το ελληνικό τμήμα των Γιατρών Χωρίς Σύνορα, η Lalibella, η YouthmakersHub η Έλιξ και άλλες οργανώσεις της Κοινωνίας Πολιτών υλοποιούν δράσεις σε μερικές χώρες της Αφρικής -με ιδιωτικούς και ευρωπαϊκούς πόρους. Επίσης η Ελληνική Διασπορά στην Αφρική και η Αφρικανική Διασπορά στην Ελλάδα με πολλούς διακεκριμένους μουσικούς, ηθοποιούς και αθλητές αλλά και πλήθος ενεργών και δραστήριων σωματείων(συνήθως οργανωμένων ανά χώρα) είναι πολύτιμες «γέφυρες» σχέσεων. Τέλος, τα τελευταία χρόνια, πανεπιστημιακές πρωτοβουλίες έχουν δημιουργήσει αξιόλογα ερευνητικά δίκτυα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα το Πρόγραμμα AfriqueEurope του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και το Συνέδριο για την Αφρική που διοργάνωσε πρόσφατα το Πανεπιστήμιο Πειραιώς.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Η Διπλωματική Επανεκκίνηση

Η πιο συστηματική προσπάθεια της Ελλάδας να προσεγγίσει την Αφρική ξεκίνησε το 2017, με την εξαγγελία Στρατηγικής για την Αφρική και συνεχίστηκε, κυρίως, κατά την υπουργία του Νίκου Δένδια που ταξίδεψε σε 13 χώρες της Αφρικής. Ανάμεσα στις πρόσφατες εξελίξεις είναι η νέα πρεσβεία της Ελλάδας στο Ντακάρ(2022), με στόχο την ενίσχυση των σχέσεων με τη Δυτική Αφρική, η διανομή 2,5 εκατομμυρίων δόσεων εμβολίων(COVAX initiative) ως αναπτυξιακή βοήθεια και η διπλωματική προσέγγιση πολλών αφρικανικών χωρών για υποστήριξη στην εκλογή της Ελλάδας στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ(2025–26). Φαίνεται ότι η αυξανόμενη τουρκική επιρροή στην ήπειρο -μέσω πλήθους έργων που ανέλαβαν τουρκικές επιχειρήσεις, μεγάλων εξαγωγών, 200+ σχολείων, 500+ επιχειρήσεων και αρκετών στρατιωτικών συμφωνιών- λειτούργησε ως καταλύτης για ελληνική ενεργοποίηση.

Η Ευρωπαϊκή Διάσταση και το Παράθυρο Ευκαιρίας

Την τελευταία δεκαετία, οι εξελίξεις σχετικά με το μέλλον των σχέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την Αφρική φαίνονταν, εκ πρώτης όψεως, απογοητευτικές. Μετά το BREXIT, η Αφρική έχασε έναν από τους ισχυρότερους υποστηρικτές της στις Βρυξέλλες. Έπειτα ήρθε η πανδημία, και η προσοχή της ΕΕ στράφηκε στις εσωτερικές υγειονομικές και οικονομικές προκλήσεις. Τέλος, μία μόλις εβδομάδα μετά τη σύνοδο κορυφής ΕΕ-Αφρικανικής Ένωσης στις 17-18 Φεβρουαρίου 2022, η Ρωσία εισέβαλε στην Ουκρανία. Πολλοί αναλυτές κατέληξαν με απαισιοδοξία στο συμπέρασμα ότι η Ευρώπη απομακρύνει το ενδιαφέρον της από την Αφρική και το στρέφει σε άλλες περιοχές του κόσμου.

Ωστόσο, τα τελευταία 5-6 χρόνια παρατηρήθηκαν επίσης αρκετά διαφορετικά μηνύματα και εξελίξεις. Το 2019, λίγο πριν τις τελευταίες γερμανικές εκλογές, η Άνγκελα Μέρκελ δήλωσε με υπερηφάνεια ότι οι πολιτικές της ΕΕ για την Αφρική «ακολουθούν πλέον μια κοινή

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

στρατηγική, κάτι αδιανόητο πριν λίγα χρόνια». Τον Μάρτιο του 2020, ενώ η Ευρώπη έκλεινε λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού, η νέα Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε ένα νέο κείμενο με τίτλο «Προς μια Ολοκληρωμένη Στρατηγική για την Αφρική», ένα έγγραφο με πολλές νέες ιδέες και σχέδια. Τέλος, τον Δεκέμβριο του 2021, η ΕΕ ανακοίνωσε τη λεγόμενη επενδυτική στρατηγική «Παγκόσμια Πύλη»(Global Gateway), ύψους 300 δισεκατομμυρίων ευρώ -ένα φιλόδοξο σχέδιο αντίστοιχο με την κινεζική Πρωτοβουλία «Μια Ζώνη, Ένας Δρόμος»(Belt & Road). Το ήμισυ αυτού του ποσού -δηλαδή 150 δισεκατομμύρια ευρώ- προβλέπεται να επενδυθεί στην Αφρική. Οι λεπτομέρειες του προγράμματος Αφρική-Ευρώπη, του πρώτου περιφερειακού σχεδίου στο πλαίσιο του Global Gateway, ανακοινώθηκαν μόλις δύο μήνες μετά την έναρξη της στρατηγικής.

Κατά συνέπεια, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, παρά το BREXIT, την πανδημία και τον πόλεμο στην Ουκρανία, ολοένα και περισσότερο τα κράτη-μέλη της ΕΕ και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στρέφουν το ενδιαφέρον τους προς την Αφρική. Η στροφή αυτή οφείλεται σε αρκετούς παράγοντες που εξηγούν το αυξανόμενο αυτό ενδιαφέρον της ΕΕ, το οποίο οδηγεί σε μια στενότερη εταιρική σχέση.

Ο πρώτος παράγοντας είναι η αυξανόμενη κατανόηση ότι η αντιμετώπιση των βαθύτερων προκλήσεων ασφάλειας και ιδιαίτερα της μετανάστευσης απαιτεί μια πιο ολιστική προσέγγιση απέναντι στην Αφρική. Ο δεύτερος είναι η επίγνωση της ανάγκης να απαντήσει η Ευρώπη στην απώλεια επιρροής της, τη στιγμή που αυξάνεται ο αριθμός των εξωτερικών δρώντων που δείχνουν ενδιαφέρον για την Αφρική -κυρίως, αλλά όχι μόνο, η Κίνα. Η Ινδία, η Βραζιλία, η Τουρκία, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, το Κατάρ και το Ιράν έχουν πλέον μετατραπεί σε σημαντικούς δρώντες στην ήπειρο. Ο τρίτος παράγοντας είναι η κατανόηση των τεράστιων ευκαιριών για τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις που προκύπτουν από τη στήριξη της υιοθέτησης και εφαρμογής της Αφρικανικής Ηπειρωτικής Συμφωνίας Ελεύθερου Εμπορίου, καθώς και της νέας Συμφωνίας της Σαμόα. Τέλος, με έναν παράδοξο τρόπο, η ουκρανική κρίση έχει επίσης ενισχύσει τη γεωπολιτική σημασία της Αφρικής για την ΕΕ. Και οι δύο πλευρές -ΕΕ και Αφρική- δίνουν πλέον έμφαση στην ενεργειακή και επισιτιστική ασφάλεια. Μεταξύ άλλων, η συνεργασία με ορισμένες αφρικανικές χώρες αναμένεται να βοηθήσει την Ευρώπη να υποκαταστήσει τις εισαγωγές ρωσικού φυσικού αερίου και να μειώσει την εξάρτησή της από τη Ρωσία.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Η δραστηριοποίηση της Ελλάδας γίνεται επομένως την κατάλληλη εποχή. Η ΕΕ, λόγω -ανάμεσα σε άλλα- του ανταγωνισμού με την Κίνα αλλά και λόγω της κρίσης στην διατλαντικές σχέσεις μετά τη δεύτερη εκλογή Τραμπ - επιδιώκει την εμβάθυνση και την διεύρυνση της συνεργασίας της με την ήπειρο, ιδιαίτερα μέσω της «Παγκόσμιας Πύλης(Global Gateway), ενός πολύ φιλόδοξου που συνδυάζει δημόσιους(χορηγίες και δάνεια) και ιδιωτικούς πόρους με έμφαση στις υποδομές, την ψηφιακή μετάβαση και την πράσινη ενέργεια. Δεύτερον, οι ίδιες οι χώρες της Αφρικής, επιδιώκοντας την προσέλκυση επενδύσεων, έχουν συμφωνήσει να δημιουργήσουν μια Αφρικανική Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών(AfCFTA), δηλαδή μια αγορά 1,3 δισ. Καταναλωτών που σε συνδυασμό με την νέα Συμφωνία της Σαμόα μεταξύ ΕΕ και Χωρών Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού, αναμένεται να δημιουργήσει πολλές νέες επιχειρηματικές ευκαιρίες. Η Ελλάδα μπορεί να επωφεληθεί από αυτά τα πλαίσια, ειδικά σε τομείς όπως οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας(ηλιακή ενέργεια, ανεμογεννήτριες) και η ψηφιακή οικονομία(συνεργασίες με αφρικανικές startups).

Ωστόσο υπάρχουν κρίσιμοι περιορισμοί, όπως είδαμε, ιδιαίτερα σε διπλωματική παρουσία, εξειδικευμένο προσωπικό και κυρίως επιχειρήσεις με παγκόσμια οπτική που πρέπει να ξεπεραστούν. Έπειτα, η ελληνική διασπορά στην Αφρική έχει δραματικά μειωθεί από 150.000 το 1960 σε μερικές δεκάδες χιλιάδες σήμερα. Τέλος, η ρωσική εκκλήσια αποτελεί μια μείζονα απειλή για το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας καθώς διευρύνει διαρκώς την επιρροή της στην ήπειρο εις βάρος των ελληνορθόδοξων πιστών.

Μερικές ιδέες

Η Ελλάδα θα μπορούσε να επανασχεδιάσει την πολιτική της απέναντι στην Αφρική, κάνοντας καλύτερη διαχείριση των περιορισμένων οικονομικών και ανθρώπινων πόρων της. Έτσι η πολιτική της όχι μόνο θα γίνει πιο αποδοτική αλλά και πιο αποτελεσματική. Πρώτον, είναι βέβαιο ότι δεν μπορεί να στοχεύει σε όλες τις χώρες της Αφρικής: δεν έχει τα μέσα για να το κάνει, αλλά ούτε και τα συμφέροντα για να το προσπαθήσει. Η έμφαση θα πρέπει να

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

δοθεί σε 1-2 χώρες με τις οποίες έχει ισχυρούς δεσμούς(π.χ. Αιθιοπία) ή έχουν δυναμικές οικονομίες(π.χ. Κένυα). Δεύτερον θα πρέπει να υπάρχει πολύ καλύτερος συντονισμός των δράσεων δημόσιων, ιδιωτικών και κοινωφελών φορέων, να αναπτυχθούν συνέργειες και κοινές δράσεις. Ακόμη και μεταξύ υπουργείων, ο συντονισμός συχνά πάσχει. Τρίτον, θα πρέπει να ενισχυθούν οι εκπαιδευτικοί δεσμοί. Δεν είναι λειτουργικό Αφρικανοί που θέλουν να σπουδάσουν στην Ελλάδα να περιμένουν 5 και 6 μήνες για να τους κλείσει η κατά τόπους ελληνική πρεσβεία ραντεβού για βίζα. Επίσης τα πανεπιστήμιά μας πρέπει να αποκτήσουν περισσότερα αγγλόφωνα και γαλλόφωνα προγράμματα σπουδών που θα μπορούσαν να προσελκύσουν αφρικανούς φοιτητές. Τα ιδιωτικά πανεπιστήμια της Κύπρου το έχουν καταφέρει προ πολλού. Τέταρτον, η Αφρική θα μπορούσε να αποτελέσει σημαντική πηγή προσέλκυσης εποχικών εργατών σε τομείς όπου η Ελλάδα έχει πολύ μεγάλες ανάγκες. Ιδιαίτερα θα μπορούσαν να υπογραφούν συμφωνίες με χώρες όπως η Αιθιοπία για την προσέλκυση εποχικών εργαζομένων που θα κάλυπταν κενά στον αγροτικό τομέα, τις κατασκευές και τη μέριμνα παιδιών και ηλικιωμένων. Τέλος, η Ελλάδα θα μπορούσε να δημιουργήσει ένα εθνικό σώμα εθελοντών(όπως το αμερικανικό Peace Corps και αντίστοιχα άλλων χωρών όπως της Αυστρίας και της Ισλανδίας) για αποστολές νέων ανθρώπων σε χώρες της Αφρικής για εργασία(π.χ. εκπαιδευτικές ή υγειονομικές υπηρεσίες) με έξοδα του ελληνικού δημοσίου. Θα μπορούσε για παράδειγμα μια τέτοια πρωτοβουλία να την αναλάβει το Υπουργείο Εξωτερικών με χρηματοδότηση της Δημόσιας Υπηρεσίας Απασχόλησης. Ένας τέτοιος θεσμός θα δημιουργούσε νέα δίκτυα επαφών και συνεργασίας ανάμεσα στην Ελλάδα και την Αφρική, με μάλιστα χαμηλότερα κόστη απ' ό,τι οι αντίστοιχες θέσεις εργασίας σε εθνικό επίπεδο. Ακόμη οι πόροι αυτοί θα αποτελούσαν σημαντική συμβολή στη μηδενική σήμερα αναπτυξιακή βοήθεια της χώρας, με προφανείς θετικές συνέπειες για τη διεθνή εικόνα της.

Συμπεράσματα

Η σχέση Ελλάδας-Αφρικής δεν έχει προδιαγεγραμμένη τροχιά. Όμως, με στρατηγικό σχεδιασμό, μπορεί να εξελιχθεί σε μια αμοιβαία επωφελή συνεργασία, στηριγμένη σε κοινές

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

προκλήσεις όπως η κλιματική αλλαγή, η ψηφιακή μετάβαση και η ασφάλεια τροφίμων. Το πανεπιστήμιο, η κοινωνία των πολιτών και η επιχειρηματική κοινότητα έχουν ήδη ξεκινήσει να χτίζουν αυτή τη νέα γέφυρα. Είναι ο καιρός και το κράτος -που έχει μείνει πίσω από την κοινωνία - να αναλάβει δράση.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Βιογραφικό Σημείωμα:

Ο Αστέρης Χουλιάρας είναι καθηγητής και κάτοχος ευρωπαϊκής έδρας Jean Monnet στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Είναι συντονιστής του AfriguEurope, ενός από τα μεγαλύτερα ευρωπαϊκά έργα δικτύωσης ευρωπαϊκών και αφρικανικών πανεπιστημίων και ερευνητικών κέντρων στις κοινωνικές επιστήμες.